

تحلیل نظام سکونت گاهی استان ایلام در راستای تعادل بخشی فضایی در چند دهه اخیر تا ۱۳۹۰

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۶/۰۳/۱۰

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۰۶/۲۰

فریده دلشاد(دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران)
مجید شمس* (استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران)

چکیده

تحقیق حاضر با موضوع تحلیل نظام سکونت گاهی استان ایلام در راستای تعادل بخشی فضایی در چند دهه‌ی اخیر تا ۱۳۹۰ مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. با نگاهی به سرشماری‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۰ تغییرات در تعداد و حجم مناطق شهری استان ایلام مشخص می‌شود. در این تحقیق سعی بر این شده است تا با بررسی آمارهای سکونت گاهی و جمعیتی منطقه مورد مطالعه به بررسی و کنکاش این پدیده و اثرات آن پرداخته شود، اطلاعات این تحقیق با مراجعه به کتابخانه و همچنین سازمان آمار ایران و وارد کردن آن‌ها در نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و داده‌های مربوط و مورد نیاز از آن استخراج گردیده است. ماحصل تحقیق مربوطه را می‌توان این گونه بیان نمود که از عوامل مؤثر نامنظم شدن نظام سکونت گاه‌های استان ایلام مهاجرت روستاییان می‌باشد و البته نمی‌توان که روستاییان را مقصر اصلی پدیده برهم زنی نظام سکونت گاهی دانست؛ زیرا نبود امکانات آن‌ها را مجبور به این عمل نموده و آن‌ها به سمت مرکز استان که منبع امکانات می‌باشد هجوم می‌آورند و در پایان به ارائه راهکارهایی جهت تعادل بخشی منطقه مورد مطالعه پرداخته شده است که می‌توان داشتن برنامه کاربردی را از مهم ترین راهکارها دانست.

واژه‌های کلیدی: نظام سکونت گاه‌ها، ایلام، تعادل بخشی، دهه‌های اخیر

مقدمه

وجه مشخصه شهرنشینی جهان سوم فعلی، ناموزونی و نابرابری است. از سویی اشاعه قابل توجهی از ثروت و از سویی دیگر اقلیت‌هایی که در فقر زندگی می‌کنند، از ناکامی‌های خط‌مشی شهری قلمداد می‌شوند (هال، ۱۳۸۷). آثار این نابرابری‌ها در شکل استفاده از فضا نیز بازتاب پیدا می‌کند و باعث می‌شود تا گروه‌های کم‌درآمد شهری مجبور به سکونت شوند. این امر منجر به ساخت و سازهای بدون برنامه و شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی شده است (پورااحمد، ۱۳۸۶) که این عمل می‌تواند در برهم ریختن نظم و تعادل نظام سکونتگاهی مؤثر باشد. سکونتگاه‌های مردم تهیدست شهری همواره به عنوان یک مکان ناپایدار و دربرگیرنده تهدیدات ساخته دست بشر می‌باشند، از این رو نتوانسته‌اند زندگی پایدار و مطلوبی را برای فقرا تأمین کنند، همچنین محیط محلات فقیرنشین غالباً از وقوع پرتعداد عوامل بیماری‌زای بیولوژیکی و بیماری‌های ناشی از دسترسی محدود به آب تحت تأثیر قرار می‌گیرد که ازدیاد جمعیت و شرایط زندگی در محیط‌های کوچک و دفع غیرواقعی مواد زائد و جامد شهری آن را وخیم‌تر می‌کند (نقدی، ۱۳۸۶). توزیع جغرافیایی انسان بر روی کره زمین پویایی انسان و قدرت جای‌گیری وی در هرم اکولوژیک و بلاخره به شایستگی انسان در مهار کردن عواملی که برای حیاتش زیان بخش است بستگی دارد (فرید، ۱۳۷۹). از دیرباز و در همه تمدن‌ها شهرنشینی، یکی از مشخص‌ترین نمود تکامل جوامع انسانی بوده است با شروع انقلاب صنعتی و گسترش سریع شهرها جوامع انسانی ساکن در آن با مشکلات عدیده‌ای مواجه شدند هرچند به دلیل اهمیت سیستم‌های شهری بیش‌تر راهبردهای برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای در جهت تعادل بخشی به این سیستم‌ها انجام گرفته ولی به دلیل ساختار متمرکز اکثر کشورهای درحال توسعه و الگوبرداری محض از شیوه‌های جوامع توسعه‌یافته، عمدتاً بازتاب مثبتی نداشته و در عمل این کشورها را با مشکلات عدیده‌ای مواجه ساخته است (Fanni, 2006)، و نتیجه آن ایجاد نابرابری در توزیع جمعیت و نظام سکونت‌گاه‌ها در نظام شهری کشور طی دو قرن گذشته است (Pumain, 2003). کشور ما در چند دهه‌ی اخیر با رشد بسیار زیاد شهرنشینی و افزایش تعداد شهرها و جمعیت مواجه بوده است هرچند طبق پژوهش‌های صورت گرفته در سال‌های گذشته بر روی سیستم‌های شهری ایران از لحاظ شاخص‌های تمرکز، نخست شهری و رتبه‌ای - اندازه، نظام شهری اندکی به سمت تعادل میل کرده است ولی از نظر توزیع جمعیت در طبقات شهری نسبت به سال ۱۳۳۵ در وضعیت نامتعادلی قرار گرفته است (تقوایی و صابری، ۱۳۸۹). با توجه به این که توزیع فضایی شهرها و جمعیت شهری و مناطق سکونت‌گاهی در چارچوب یک برنامه جامع ملی که مبتنی بر

هماهنگی‌های بخشی و منطقه‌ای باشد، صورت نگرفته در بسیاری از استان‌ها شاهد توزیع نامتعادل جمعیت و نظام‌های سکونتگاهی می‌باشیم که ناشی از عوامل مختلفی از جمله طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و غیره می‌باشد. شهر ایلام در شهرستان ایلام و در غرب ایران واقع شده است، این شهر در دهه‌های اخیر شاهد توسعه گسترده و تحولات سریع جمعیتی بوده است و به دنبال خود رشد مهاجرت، افزایش ساخت‌وساز، افزایش مسکن حاشیه‌نشین متعددی را به دنبال داشته است به طوری که بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهر ایلام در سال ۱۳۶۵ با نرخ رشد معادل ۱۰/۶۱ درصد جمعیت آن به ۸۹۰۳۵ نفر رسیده که این میزان ۲۳/۳ درصد کل جمعیت استان و ۵۸/۳ درصد کل جمعیت شهرنشین استان را تشکیل داده است. بر همین اساس جمعیت شهر ایلام در سال ۱۳۷۵ به ۱۲۶۳۴۶ نفر رسیده که ۲۵ درصد کل جمعیت استان و ۴۸/۶ درصد کل جمعیت شهری استان می‌باشد که این میزان در سال ۱۳۸۵ به ۱۶۰۳۵۵ نفر رسیده که این رقم حدود ۲۵/۵ درصد کل جمعیت استان و ۴۸ درصد کل جمعیت شهرنشین استان می‌باشد. بر اساس بررسی‌های انجام شده افزایش جمعیت شهر ایلام طی چند دهه اخیر به عواملی از قبیل تحولات سیاسی نظامی در چند دهه اخیر از جمله جنگ تحمیلی و رشد بالای مهاجرت به شهر ایلام می‌باشد. احداث شهرک‌هایی جهت اسکان مهاجرین در شهر، استقرار دستگاه‌های دولتی و مراکز دانشگاهی و تأسیسات نظامی در داخل شهر به یک باره بافت کلیدی شهر را به شدت افزایش داد و موجبات پذیرش جمعیت بیشتری را به وجود آورد؛ که موجب شکل‌گیری ایجاد اختلال در نظام سکونت‌گاهی در شهر ایلام شده است. در جریان این توسعه پرشتاب و ناندیشیده، شهر دچار معضلات مختلفی شده و موجب گردیده سیستم مدیریتی شهر نتواند بر این عوامل مدیریت اصولی داشته باشد. در این تحقیق سعی می‌شود به بررسی نظام سکونتگاه‌های استان ایلام و تحلیل بافت فضایی آن بپردازیم و درصدد یافت پاسخ سؤال ذیل می‌باشیم:

آیا نظام سکونت‌گاهی استان ایلام از سال ۱۳۳۵ تا کنون در راستای تعادل‌بخشی فضایی گام برداشته است؟

پیشینه تحقیق

در این قسمت به معرفی برخی از تحقیقات و پژوهش‌هایی پرداخته می‌شود که در شکل‌گیری پایه‌های نظری تحقیق نقش برجسته‌ای داشته‌اند. روشن است که تداوم این

پژوهش‌ها می‌تواند به پرکردن خلأ پژوهشی مربوط تحلیل نظام سکونت‌گاهی استان ایلام در راستای تعادل بخشی فضایی از سال ۱۳۳۵ تاکنون، کمک شایان توجهی کند.

وجه مشخصه شهرنشینی جهان سوم فعلی، ناموزونی و نابرابری است. از سویی اشاعه قابل توجهی از ثروت و از سویی دیگر اقلیت‌هایی که در فقر زندگی می‌کنند، از ناکامی‌های خطمش شهری قلمداد می‌شوند (هال، ۱۳۸۷). آثار این نابرابری‌ها در شکل استفاده از فضا نیز بازتاب پیدا می‌کند و باعث می‌شود تا گروه‌های کم درآمد شهری مجبور به سکونت شوند. این امر منجر به ساخت و سازهای بدون برنامه و شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی شده است (پور احمد، ۱۳۸۶). که این عمل می‌تواند در برهم ریختن نظم و تعادل نظام سکونتگاهی مؤثر باشد. سکونت‌گاه‌های مردم تهیدست شهری همواره به‌عنوان یک مکان ناپایدار و دربرگیرنده تهدیدات ساخته دست بشر می‌باشند، از این رو نتوانسته‌اند زندگی پایدار و مطلوبی را برای فقرا تأمین کنند، همچنین محیط محلات فقیرنشین غالباً از وقوع پرتعداد عوامل بیماری‌زای بیولوژیکی و بیماری‌های ناشی از دسترسی محدود به آب تحت تأثیر قرار می‌گیرد که ازدیاد جمعیت و شرایط زندگی در محیط‌های کوچک و دفع غیرواقعی مواد زائد و جامد شهری آن را وخیم‌تر می‌کند (نقدی، ۱۳۸۶). توزیع جغرافیایی انسان بر روی کره زمینه پویایی انسان و قدرت جای‌گیری وی در هرم اکولوژیک و بلاخره به شایستگی انسان در مهار کردن عواملی که برای حیاتش زیان‌بخش است بستگی دارد (فرید، ۱۳۷۹). از دیرباز و در همه تمدن‌ها شهرنشینی، یکی از مشخص‌ترین نمود تکامل جوامع انسانی بوده است با شروع انقلاب صنعتی و گسترش سریع شهرها جوامع انسانی ساکن در آن با مشکلات عدیده‌ای مواجه شدند. هرچند به دلیل اهمیت سیستم‌های شهری بیشتر راهبردهای برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای در جهت تعادل‌بخشی به این سیستم‌ها انجام گرفته؛ ولی به دلیل ساختار متمرکز اکثر کشورهای درحال توسعه و الگوبرداری محض از شیوه‌های جوامع توسعه‌یافته، عمدتاً بازتاب مثبتی نداشته و در عمل این کشورها را با مشکلات عدیده‌ای مواجه ساخته است (2006.fanni)، و نتیجه آن ایجاد نابرابری در توزیع جمعیت و نظام سکونت‌گاه‌ها در نظام شهری کشور طی دو قرن گذشته است (2003.pumain). کشور ما در چند دهه‌ی اخیر با رشد بسیار زیاد شهرنشینی و افزایش تعداد شهرها و جمعیت مواجه بوده است؛ هرچند طبق پژوهش‌های صورت گرفته در سال‌های گذشته بر روی سیستم‌های شهری ایران از لحاظ شاخص‌های تمرکز، نخست شهری و رتبه‌ای - اندازه، نظام شهری اندکی به سمت تعادل میل کرده است ولی از نظر توزیع جمعیت در طبقات شهری نسبت به سال ۱۳۳۵ در وضعیت نامتعادلی قرار گرفته است (تقوایی و صابری، ۱۳۸۹). با توجه به این

که توزیع فضایی شهرها و جمعیت شهری و مناطق سکونت‌گاهی در چارچوب یک برنامه جامع ملی که مبتنی بر هماهنگی‌های بخشی و منطقه‌ای باشد، صورت نگرفته در بسیاری از استان‌ها شاهد توزیع نامتعادل جمعیت و نظام‌های سکونت‌گاهی می‌باشیم که ناشی از عوامل مختلفی از جمله طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و غیره می‌باشد. شهر ایلام در شهرستان ایلام و در غرب ایران واقع شده است، این شهر در دهه‌های اخیر شاهد توسعه گسترده و تحولات سریع جمعیتی بوده است و به دنبال خود رشد مهاجرت، افزایش ساخت‌وساز، افزایش مسکن حاشیه‌نشین متعددی را به دنبال داشته است به طوری که بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهر ایلام در سال ۱۳۶۵ با نرخ رشد معادل ۱۰/۶۱ درصد جمعیت آن به ۸۹۰۳۵ نفر رسیده که این میزان ۲۳/۳ درصد کل جمعیت استان و ۵۸/۳ درصد کل جمعیت شهرنشین استان را تشکیل داده است. بر همین اساس جمعیت شهر ایلام در سال ۱۳۷۵ به ۱۲۶۳۴۶ نفر رسیده که ۲۵ درصد کل جمعیت استان و ۴۸/۶ درصد کل جمعیت شهری استان می‌باشد که این میزان در سال ۱۳۸۵ به ۱۶۰۳۵۵ نفر رسیده که این رقم حدود ۲۵/۵ درصد کل جمعیت استان و ۴۸ درصد کل جمعیت شهرنشین استان می‌باشد. بر اساس بررسی‌های انجام شده افزایش جمعیت شهر ایلام طی چند دهه اخیر به عواملی از قبیل تحولات سیاسی نظامی در چند دهه اخیر از جمله جنگ تحمیلی و رشد بالای مهاجرت به شهر ایلام می‌باشد. احداث شهرک‌هایی جهت اسکان مهاجرین در شهر، استقرار دستگاه‌های دولتی و مراکز دانشگاهی و تأسیسات نظامی در داخل شهر به یک باره بافت کلبدی شهر را به شدت افزایش داد و موجبات پذیرش جمعیت بیشتری را به وجود آورد؛ که موجب شکل‌گیری ایجاد اختلال در نظام سکونت‌گاهی در شهر ایلام شده است. در جریان این توسعه پرشتاب و نااندیشیده، شهر دچار معضلات مختلفی شده و موجب گردیده سیستم مدیریتی شهر نتواند بر این عوامل مدیریت اصولی داشته باشد هر پدیده‌ای دارای سابقه یا پیشینه‌ای است. وضع و شرایط امروز آن تابع همین گذشته است. پدیده‌های اجتماعی وابسته به گذشته‌اند و در زنجیره‌هایی از تداوم جای می‌گیرند، هویت آنان بدون در نظر گرفتن گذشته‌ای که در آن تکوین و تبلور یافته‌اند، بدست نخواهد آمد. هیچ تحقیقی در خلاء صورت نمی‌گیرد. بنابراین، به طور طبیعی هر پژوهش در تداوم پژوهش‌های پیشین به انجام می‌رسد. هم از دوباره کاری‌ها در آن اجتناب می‌شود و هم از داده‌های تحقیقات پیشین برخوردار می‌گردد. ارتقاء دانش نیز به همین تداوم وابسته است. هر پژوهش باید متکی به دستاوردهای پیشین باشد، در حالی که خود هم سخنی تازه دارد و هم، روش‌هایی دقیق‌تر در شناخت پدیده بکار می‌گیرد. در این پژوهش نیز با توجه به موارد

خارجی و داخلی اشاره شده در پیشینه در ارتباط با نظام سکونت‌گاه‌های ایلام و نحوه اثرگذاری آنها بر متغیرهای مورد بحث، با تأیید روش‌های قبلی و استفاده از تحلیل‌هایی بروز شده به انجام این پژوهش اقدام شده است.

سوالات تحقیق

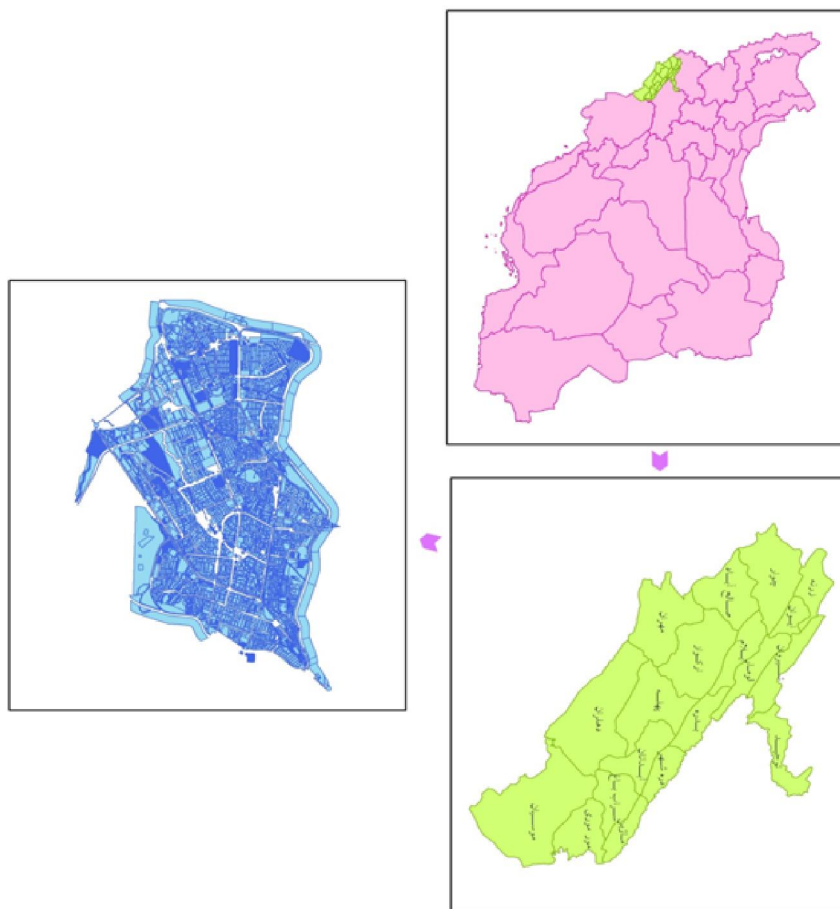
- ۱) آیا نظام سلسله مراتب شهری در استان ایلام از یک مدل علمی تبعیت می‌کند؟
- ۲) آیا شهرهای کوچک و میانه می‌تواند بر نظام سکونت‌گاهی استان ایلام ایفای نقش نماید؟

فرضیات تحقیق

- ۱- امکانات و خدمات در مرکز استان موجب کشش‌پذیری مهاجرت و به تبع نابرابری در نظام سکونت‌گاهی شده است.
- ۲- به نظر می‌رسد نظام سکونت‌گاهی استان ایلام دچار به هم‌ریختگی شده است.
- ۳- از سال ۱۳۳۵ تاکنون به هم‌ریختگی نظام سلسله مراتبی بیشتر مشاهده می‌شود.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

شهر ایلام در مختصات جغرافیایی ۳۸ و ۳۳۰ عرض شمالی از خط استوا و ۲۸ و ۴۶۰ طول شرقی نصف‌النهار قرار دارد. این شهر دارای وسعتی حدود ۱۷ کیلومتر مربع براساس محدوده تعیین شده توسط طرح جامع شهر می‌باشد. ارتفاع متوسط این شهر از سطح دریا ۱۴۴۰ متر بوده و از نظر تقسیمات اقلیمی در منطقه آب و هوای معتدل کوهستانی قرار دارد. شهر ایلام از شمال، شمال شرقی و شرق به ارتفاعات معروف به (شلم)، کوه مانشت و کوه‌های «انار» و کاوراه محدود شده است. بلندترین قله کوه اطراف شهر ایلام کاوراه با ارتفاع ۲۰۰۰ متر قرار دارد که در جنوب شرقی ایلام با شیب کمی به زمین‌های زراعی مسدود می‌گردد. (شوهانی، ۱۳۷۹، ص ۴۴).

نقشه شماره ۱: موقعیت جغرافیایی استان ایلام

روش پژوهش

روش جمع‌آوری اطلاعات

گردآوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق یکی از مراحل اساسی آن است. مرحله گردآوری اطلاعات آغاز فرایندی است که طی آن محقق یافته‌های میدانی و کتابخانه‌ای را گردآوری، طبقه‌بندی و سپس به تجزیه و تحلیل می‌پردازد و فرضیه‌های تدوین شده خود را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و در نهایت حکم صادر می‌کند و پاسخ مسأله تحقیق را به اتکای آن‌ها می‌یابد.

در تحقیق حاضر بر اساس ماهیت داده‌ها، با روش‌های زیر گردآوری اطلاعات صورت می‌پذیرد:

الف) روش اسنادی کتابخانه‌ای: روش‌های کتابخانه‌ای بسته به نوع سند و موضوع تحقیق ممکن است با استفاده از فیش یا جدول یا نقشه و کروکی یا فرم‌های شبه پرسش‌نامه یا ترکیبی از همه آن‌ها انجام پذیرد که در این پژوهش هر سه مورد استفاده شده است.

۱. متن خوانی و استفاده از فیش که شامل استفاده از منابع کتابخانه‌ای مرتبط با موضوع تحقیق می‌باشد که پس از مطالعه و فیش‌برداری مطالب لازم در تحقیق مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

۲. آمارخوانی و استفاده از جداول مورد بعدی می‌باشد و بخش مهمی از تحقیقات جغرافیایی را تشکیل می‌دهند که در این تحقیق نیز از آمارهای جمعیتی شهرستان و شهر، آمارهای مرتبط با موضوع و همچنین اطلاعات مربوط به هر موضوعی که به نحوی اهرمی جهت کمک در جهت پیشرفت تحقیق باشد؛ بهره گرفته شده است.

۳. استفاده از نقشه و کروکی مورد بعدی می‌باشد که نظر به اهمیت نقشه در مطالعات جغرافیایی به ویژه نمایش پدیده‌های جغرافیایی، از نقشه‌های ارائه شده طرح‌های جامع و تفصیلی شهر ایلام اطلاعات مفیدی استخراج گردید که پس از جمع‌آوری داده‌ها به روش‌های فوق ابتدا اقدام به تهیه پایگاه‌های داده‌ای در محیط Auto Cad می‌شود و پس از آن با استفاده از نرم‌افزار Arc GIS به ایجاد فایل‌ها و در نهایت با دستورهای موجود در این نرم‌افزار مثل Overlay به نمایش تغییرات کاربری‌ها در چند دوره پرداخته می‌شود.

دیگر نرم‌افزارهای مورد استفاده در این پژوهش:

۱. نرم افزار Excel 2007؛ اطلاعات و نتایج آماری بدست آمده در این محیط وارد شده و به صورت شکل‌های توصیفی و مقایسه‌ای در اشکال مختلف در می‌آیند.
۲. نرم‌افزار Arc GIS 10.1 برای بروزرسانی و پردازش داده‌ها و اطلاعات مکانی، ساخت، ویرایش، طبقه‌بندی تصاویر، نمایش تغییرات و خروجی گرفتن از نقشه و داده‌ها.
۳. نرم‌افزار Auto Cad برای بازسازی اطلاعات موجود با نقشه‌های اتوکدی موجود در طرح‌ها.

(ب) روش میدانی: روش‌های میدانی که از شهرت بیشتری برخوردارند عبارتند از: روش پرسشنامه‌ای، روش مصاحبه، روش مشاهده، روش آزمون و روش‌های صوتی و تصویری. در پژوهش حاضر از روش مشاهده و مصاحبه با مدیران و مسئولان شهری استفاده شده است. روش مشاهده نیز در فهم درست تغییرات و تحولات بوجود آمده در سطح شهر بخصوص از نظر فضایی و کالبدی نقش مؤثری داشته است.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری تحقیق حاضر کلیه‌ی افراد ساکن در سکونت‌گاه‌های استان ایلام می‌باشد که از طریق توزیع پرسش‌نامه و روش نمونه‌یابی تصادفی و همچنین با آمار موجود در سازمان آمار ایران و وارد کردن داده‌ها در نرم‌افزار SPSS و خروجی اطلاعات SPSS را به صورت کامل مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد.

یافته‌های تحقیق

با نگاهی به سرشماری‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۰ تغییرات در تعداد و حجم مناطق شهری استان ایلام مشخص می‌شود. بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۵۵ استان دارای ۴ نقطه شهری با جمعیتی برابر ۶۳۷۵۲ نفر بوده است. در این سال شهر ایلام دارای جمعیتی ۳۲۴۷۶ بوده است.

در سرشماری ۱۳۶۵، شهر ایلام با ۸۹۰۳۵ نفر جمعیت به عنوان مرکز استان تنها شهر بزرگ موجود در درون استان بوده است، سایر شهرهای استان دارای حدود ۷۰ درصد و جمعیتی کمتر از ۱۰۰۰۰ نفر بوده و حدوداً ۹۰٪ شهرهای استان یعنی ۱۲ شهر از ۱۳ شهر استان در این سال کمتر از ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت همگی در رده روستا شهر قرار داشته‌اند. نتایج سرشماری ۱۳۷۵ نشان می‌دهد که عمده شهرهای استان جزو روستا شهرهایی با جمعیتی بین ۵۰۰۰ تا ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت بوده و در این میان شهر ایلام با جمعیتی حدود ۱۲۴۹۶۳ نفر در رده شهرهای کوچک و متوسط قرار داشته است. بر اساس نتایج حاصل از سرشماری سال ۱۳۸۵ تعداد شهرهای استان به ۱۹ شهر افزایش یافته که اکثر این شهرها در رده روستا شهر قرار داشته‌اند (۹ شهر از ۱۹ شهر و ۴۷/۳۶ درصد جمعیت شهری استان). در این سال کماکان تنها شهر عمده استان ایلام است که جمعیتی بالای ۱۰۰۰۰۰ نفر دارد و رده شهر کوچک و متوسط قرار دارد. در سرشماری ۱۳۹۰ تعداد شهرهای استان به ۲۱ شهر رسیده است و ۱۱ شهر معادل ۵۲ درصد از کل شهرها، جمعیتی

کمتر از ۵۰۰۰ نفر داشته‌اند که این امر نشان دهنده تبدیل روستاهای کم جمعیت به شهرها در پی تصمیمات سیاسی می‌باشد. توزیع نامتعادل جمعیت مناطق شهری استان در طول سال‌های مورد بررسی فوق کاملاً مشهود است. شهر ایلام مرکز استان به عنوان پرجمعیت‌ترین شهر استان همواره فاصله زیادی با حجم جمعیت در سایر شهرهای استان داشته است. افزایش نامتوازن جامعه شهری استان در سال‌های بعد از انقلاب و در جریان جنگ تحمیلی شدت یافت به طوری که با خالی شدن عمده شهرهای غربی استان از جمله شهرهای دهلران و مهران بر میزان جمعیت شهرهای بخش‌های دیگر استان به خصوص شهر ایلام افزوده شد. هم‌زمان با این بی‌توجهی به رشد بی‌رویه جمعیت (نرخ طبیعی) و نیز مهاجرت مناطق روستایی به ویژه به شهر ایلام در توزیع نامتعادل جمعیت نقش داشته است. در سلسله مراتب شهری استان شهر ایلام به‌عنوان یکی از شهرهای متوسط کشور و منطقه غرب کشور در زمینه ارائه خدماتی چون آموزش عالی، درمانی، تجارت عمده و... به شهرهای شهرستان‌های دیگر استان و در مواردی به استان‌های منطقه مطرح می‌باشد. شهرهای سرابله، چوار، صالح آباد، مهران، ایوان و زرنه از جمله شهرهایی هستند که در مرحله اول عمده‌ترین خدمات خود را از این شهر دریافت می‌کنند.

تعداد شهرهای استان در سال ۱۳۸۵ برابر ۱۹ شهر بوده که عمده آنها قدمت چندانی ندارند. در واقع این شهرها نقاط روستایی یا روستاهای بزرگی بوده‌اند که به دلایلی از جمله ازدیاد جمعیت، خدمات‌رسانی به روستاهای حوزه نفوذ و اطراف آن‌ها و یا مرکز اداری - سیاسی ماهیت شهری پیدا کرده و به نقاط شهری تبدیل شده‌اند. نگاهی گذرا به نتایج سرشماری‌های انجام شده در این زمینه از نوپا بودن اغلب شهرهای استان حکایت دارد. در سرشماری ۱۳۹۰ تعداد شهرهای استان به ۲۱ شهر رسیده است. و این شهرها مثل دوره قبل نیز اکثر جمعیتی پایین را در خود جای داده‌اند و بیشتر به دلایل سیاسی به عنوان شهر انتخاب شده‌اند.

در دو دهه ۶۵ و ۱۳۵۵، رشد جمعیت شهرنشین استان افزایش چشم‌گیری داشته که از دلایل آن می‌توان به شفاف نبودن سیاست‌های کنترل جمعیت و در نتیجه افزایش بی‌رویه نرخ رشد طبیعی جمعیت اشاره کرد. مهاجرت از روستا به شهر در طی این دو دوره از دیگر عوامل اصلی رشد جمعیت شهرها است که عمدتاً به منظور دسترسی به امکانات و خدمات بهتر و برتر و همچنین کسب شغل و درآمد بیشتر صورت می‌گیرد. در استان ایلام مهاجرت روستاییان به شهرها به طور عمده از دهه ۵۰ شروع و به ویژه در اواخر دهه ۶۰ و پایان جنگ

تحمیلی انجام شد. مقصد اصلی مهاجرت‌های روستایی در استان شهر ایلام و مرکز استان می‌باشد.

عمده‌ترین گرایش‌ها در زمینه مراکز زیست شهری و نحوه شکل‌گیری و رشد شهرهای استان به شکل زیر می‌باشد:

- الگوی قطبی نظام شهری استان (ایلام بزرگ‌ترین شهر استان در حدود ۶ برابر دهلران دومین شهر استان جمعیت دارد). برای شناسایی الگوی قطبی نظام شهری استان به صورتی که بتوان بر اساس آن ویژگی‌های ساختاری این نقش را از جهات مختلف ارزیابی باید نمود. نخست پدیده تمرکز را به‌عنوان مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده تحولات کنونی، مورد بررسی و مطالعه قرار داد، در قلمرو بین بخشی و یا محدوده‌ای که شبکه شهرهای کشور را در برمی‌گیرد، مهم‌ترین مسئله بخش شهری امروزه گرایش به تمرکز است.
- الگوی شهرنشینی در استان دارای گرایشی به توسعه در روستا-شهری است. از آنجا که ارتباط شهر و روستا، به علل تاریخی-ساختاری، توسعه چندانی نیافته است. تحولات بعدی شهرها، به خصوص ایلام تقریباً مستقل از بخش روستایی یا حتی ارتباط بین شهرهای استان، به‌وقوع پیوسته است.
- توزیع فضای شهرهای استان در گستره منطقه جغرافیایی استان به دو شکل عمده است: شهرستان‌های ایلام - ایوان - شیروان چرداول و همچنین شهرهای آبدانان پراکندگی متعادلی دارا می‌باشند، ولی در حوزه جنوبی شامل شهرهای مهران و دهلران پراکندگی فضایی شهرها به دلیل شرایط جغرافیایی و اقلیمی از عدم تعادل در این نواحی حکایت دارد.

شاخص شتاب گسترش شهرنشینی یا شاخص الدرچ از طریق رابطه زیر به‌دست می‌آید از این شاخص برای مقایسه روند تغییرات شهرنشینی استفاده می‌شود

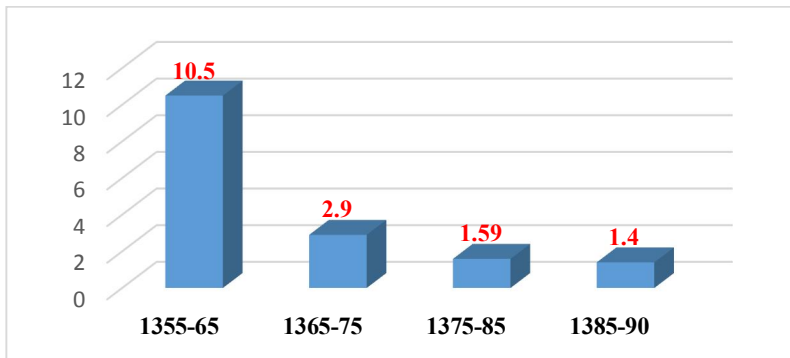
$$EI = \left(\frac{ut - u0}{100 - u0} \right) (100/t)$$

که در آن ut درصد شهرنشینی سال مقصد و $u0$ درصد شهرنشینی سال پایه و t زمان بین سال پایه و مقصد می‌باشد در این رابطه $100 - u0$ نسبت روستانشینی در سال پایه است که حداکثر نسبت بالقوه جمعیتی است که می‌تواند شهرنشین شود.

جدول شماره ۱: نتایج شاخص دربرج استان ایلام ۱۳۵۵-۹۰

۱۳۵۵-۶۵	۱۰,۵
۱۳۶۵-۷۵	۲,۹
۱۳۷۵-۸۵	۱,۵۹
۱۳۸۵-۹۰	۱,۴۰

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵-۸۵ و محاسبات نگارنده

نمودار شماره ۱: شاخص دربرج استان در بین سالهای ۱۳۵۵-۸۵

منبع: نگارنده

روند تغییرات نرخ شهرنشینی استان ایلام در دهه‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۰

۱۳۴۵-۵۵

میزان جمعیت کل استان در این دهه از ۲۰۱۹۳۱ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۲۴۶۰۲۴ نفر در سال ۱۳۵۵ با نرخ رشد ۲ درصد رسیده است. ضمن این که در طی همین دهه میزان جمعیت شهرنشینی از ۲۰۱۹۰ نفر در سال ۱۳۴۵ به ۴۸۵۹۵ نفر با ۹/۲ درصد رشد و جمعیت روستانشین (شامل ساکن و غیرساکن) از ۱۸۱۷۴۷ به ۱۹۷۳۲۹ نفر با نرخ رشد ۱/۱ رسیده است.

۱۳۵۵-۶۵

جمعیت کل استان در این دوره از ۲۴۶۰۲۴ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۳۸۲۰۹۱ نفر در سال ۱۳۶۵ با نرخ رشد ۴/۵ درصد و میزان جمعیت شهرنشین از ۴۸۵۹۵ نفر در سال ۱۳۵۵

به ۱۵۶۶۵۸ نفر در سال ۱۳۶۵ با نرخ رشد ۱۲/۴ درصد و میزان جمعیت روستانشین از ۱۹۷۳۲۹ نفر به ۲۲۵۴۳۳ نفر در سال ۱۳۶۵ به نرخ رشد ۷/۳ رسیده است.

بررسی روند شهرنشینی طی دهه ۶۵-۱۳۵۵، در منطقه نشان می‌دهد که ضریب شهرنشینی به میزان ۲۱ درصد افزایش داشته است. این افزایش با نرخ رشدی معادل ۱۱/۷ درصد در سال به دست آمده است که در مقایسه با نرخ رشد جمعیت استان یعنی ۴/۴ درصد و نیز در مقایسه با نرخ جمعیت شهری کل کشور (۵/۴ درصد) تفاوت فاحشی دارد.

در این دوره اکثر شهرهای استان چه از نظر جمعیتی، اجتماعی و چه از نظر اقتصادی، شرایط و بستر لازم برای توسعه شهر به مفهوم واقعی آن را نداشته و وجودشان ناشی از عللی به غیر از فرآیند طبیعی شهرنشینی و گسترش آن بوده است.

با توجه به مقیاس شهرها و نیز با ملاحظات بافت اقتصادی - اجتماعی آن‌ها، شهرهای استان را بیشتر می‌توان به‌عنوان روستا - شهر تلقی نمود که محل استقرار مراکز اداری - سیاسی استان بر اساس تقسیمات کشوری بوده که کار خدمات‌رسانی به روستاهای پیرامون خود را انجام می‌دهند.

۱۳۶۵-۷۵

جمعیت استان ایلام از ۳۸۲۰۹۱ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۴۸۷۸۸۶ نفر در سال ۱۳۷۵ رسیده در همین زمان جمعیت شهرنشین استان از ۱۵۶۶۵۸ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۲۵۹۶۸۷ نفر در سال ۱۳۷۵ و جمعیت روستانشین از ۲۲۵۴۳۳ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۲۲۸۱۹۹ نفر در سال ۱۳۷۵ رسیده است.

نرخ رشد جمعیت استان طی این دهه (۱۳۶۵-۷۵) به طور متوسط سالانه ۲/۴۷ درصد بوده که در مقیاس با سطح کشور (۱/۹۶) درصد حدود ۰/۵ درصد بیشتر است.

در سال ۱۳۷۵ تعداد شهرهای استان به ۱۵ شهر رسید و جمعیت شهری استان در مجموع ۵۳/۲ درصد از جمعیت استان را شامل می‌شود. در این دوره برای اولین بار جمعیت شهرنشین استان بیشتر از جمعیت روستانشین می‌شود که بازتابی از شرایط جامعه در سطح ملی است. در این دوره گرایش به شهرنشینی دارای دلایل متعددی است از جمله مهاجرت روستاییان به شهرها، تبدیل تعدادی از روستاها به شهر و مهاجرت جهت روستاها جنگ زده به شهرهای امن می‌باشد. شهرهای استان اکثراً شهرهای جوانی هستند که جمعیتی کمتر از ۵ هزار نفر دارند. به عنوان مثال در سال ۱۳۶۵ از ۱۳ شهر منطقه که دارای شهرداری بوده‌اند ۵ شهر کمتر از ۵ هزار نفر جمعیت داشته‌اند که در سال ۱۳۷۵ تعداد این شهرها به ۶ شهر

رسیده است. در این دوره روستاهای بزرگ طبق سیاست کلی دولت جهت خدمات‌رسانی به روستاهای کوچکتر به شهر تبدیل شده‌اند.

۱۳۷۵-۸۵

در این دوره جمعیت کل استان از ۴۸۷۸۸۶ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۵۴۵۷۸۷ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده و جمعیت شهری استان از ۲۵۹۶۸۷ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۳۳۱۲۳۱ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است و جمعیت روستانشین از ۲۲۸۱۹۹ در سال ۱۳۷۵ به ۲۱۰۷۰۳ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است.

همان گونه که برمی‌آید روند افزایش جمعیت شهرنشین استان در مقابل جمعیت روستانشین که از دهه ۱۳۶۰ شروع شده است در این دوره ادامه داشته و بر میزان آن افزوده شده است. این میزان در پایان این دوره ۶۰/۶۹ درصد جمعیت شهرنشین در مقابل ۶۰/۶۹ درصد شهرنشین در مقابل ۳۹/۳۱ درصد جمعیت روستانشین رسیده است به نظر می‌رسد این روند باز هم ادامه داشته باشد.

در سال ۱۳۸۵ تعداد شهرهای استان به ۱۹ شهر رسیده است که در ادامه سیاست دولت در تبدیل روستاهای بزرگ منطقه به شهر و انجام خدمات‌رسانی به همه مردم این امر اتفاق افتاده است.

در سال ۱۳۹۰ تعداد شهرها به ۲۱ شهر رسیده است که غالباً شهرهای کوچک و دارای جمعیت اندک می‌باشند.

مهم‌ترین ویژگی‌های عملکردی شهرهای استان در این دوره تعداد شهرهای خدماتی و جایگاه ضعیف دیگر عملکردهای همچون صنعت، کشاورزی، بازرگانی و چند نقشی می‌باشد. بنابراین با توجه به این شرایط که مطلوب در نظام برنامه‌ریزی و منطقه‌ای نمی‌باشد، می‌بایست نسبت به تحقیق عملکردهای مشخص برای هر یک از شهرهای استان که بدون تردید با توجه به امکانات و پتانسیل‌های موجود در آن‌ها باشد باید اقدام نمود.

جدول شماره ۲: تحولات جمعیتی شهری و روستایی استان ایلام ۱۳۵۵-۹۰

سال	کل جمعیت	جمعیت شهری	درصد از کل جمعیت	جمعیت روستایی	درصد از کل
۱۳۴۵	۲۰۱۹۳۱	۲۰۱۹۰	۱۰	۱۸۱۷۴۷	۹۰
۱۳۵۵	۲۴۶۰۲۴	۴۸۹۵۹	۱۹,۷۵	۱۹۷۴۲۹	۸۰,۲۵
۱۳۶۵	۳۸۲۰۹۱	۱۵۶۶۵۸	۴۱	۲۲۵۴۳۳	۵۹
۱۳۷۵	۴۸۷۸۸۶	۲۵۹۶۸۷	۵۳,۲۳	۲۲۸۱۹۹	۴۶,۷۷

۳۹,۳۲	۲۱۰۷۰۳	۶۰,۶۸	۳۳۱۲۳۱	۵۴۵۷۸۷	۱۳۸۵
۲۲,۳	۱۸۰۰۵۱	۶۷,۷۰	۳۷۷۵۴۸	۵۵۷۵۹۹	۱۳۹۰

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

جدول شماره ۳: تحولات جمعیتی شهرهای استان سال‌های ۹۰-۱۳۴۵

جمعیت در سال‌های مختلف						نام شهر
۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	
۱۷۹۷۷۴	۱۶۰۳۵۵	۱۲۴۶۹۳	۸۹۰۳۵	۳۲۴۷۶	۱۵۴۹۳	ایلام
۲۴۵۹۰	۲۱۹۳۴	-	۲۱۸۷۹	۴۰۵۸	۳۱۱۲	آبدانان
۶۶۲۳	۵۹۰۸	۱۰۶۴۴	-	-	-	آسمان‌آباد
۱۶۰۷۰	۱۴۳۳۴	۲۳۳۹۵	۷۴۰۳	۱۳۰۸	۳۶۹	ارکواز
۳۱۲۶۰	۲۷۸۸۳	۳۷۰۱	-	-	-	ایوان
۴۲۴۲	۳۷۸۴	-	۳۵۰۱	۱۵۹۰	۱۰۶۲	بدره
۷۲۰	۶۴۲	۴۶۶	-	-	-	توحید
۴۹۶۲	۴۴۲۶	۵۴۶۵	-	-	-	پهله
۶۳۵۶	۵۶۶۹	۵۴۶۵	۴۰۴۱	۹۲۳	۶۱۲	چوار
۲۰۶۲۸	۱۸۴۰۰	۱۴۵۴۲	۸۸۳۱	۲۲۹۲	۲۷۶	دره‌شهر
۳۱۷۵۰	۲۸۳۲۰	۲۳۱۶۰	-	۶۹۸۰	۲۵۹۲	دهلران
۳۲۸۰	۲۹۲۶	-	-	-	-	زرنه
۱۰۹۹۱	۹۸۰۴	۶۳۸۰	۳۰۳۷	۱۱۶۶	۵۶۵	سرابله
۲۱۹۳	۱۹۵۶	۲۱۸۳	۱۵۳۰	۱۱۶۸	۸۸۱	صالح‌آباد
۳۰۴۳	۲۷۱۴	۷۵۳	-	-	-	لومار
۳۹۵۰	۳۵۲۳	-	-	-	-	مورموری
۳۴۶۳	۳۰۸۶	۲۱۷۹	-	۱۰۵۴	۸۵۶	موسیان
۱۴۸۸۴	۱۳۲۷۶	۱۱۳۱۱	-	۶۸۴۷	۱۰۴۳	مهران

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

نتیجه‌گیری:

با توجه به آمارها و بررسی‌های صورت گرفته می‌توان عوامل زیادی را در جهت تعادل یا برهم‌زنی تعادل سکونت‌گاهی استان نام ببریم، حال با توجه به بررسی سوابق گذشته

می‌توان اشاره نمود که از سال ۱۳۳۵ فاکتورهای مهمی در جهت برهم خوردن نظم واقعی منطقه مورد مطالعه دخیل بوده است که می‌توان از مهاجرت و اجرایی شدن قانون اصلاحات ارضی به عنوان مهم‌ترین فاکتورها نام ببریم و می‌توانیم با مدیریت صحیح و بهینه در جهت ایجاد نظم و تعادل منطقه مورد مطالعه اقدام به عمل آوریم.

ارائه پیشنهادها:

۱. حرکت در جهت ایجاد یک مدیریت واحد و جامع مردم سالار در جهت دستیابی به توسعه پایدار استان ایلام.
۲. نظام تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی از بوروکراتیک سلسله مراتبی، برون‌زا و تحمیلی به مشارکتی و از پایین‌ترین واحدهای یعنی محلات به سمت بالا تغییر جهت یابد و مردم به‌عنوان ذیصلاح‌ترین مرجع تصمیم‌گیری شناخته شوند و به نوعی مردم در جریانات تصمیم‌گیری شهری شریک باشند.
۳. در هر اقدام عمرانی، اجتماعی، فرهنگی و غیره پایداری مهم‌ترین موضوع مطرح به حساب آید و چنانچه آن اقدام از آزمون پایداری بیرون نمی‌آید به آن مبادرت نورزیم.
۴. سه اصل پایداری در همه امور رعایت شود.
۵. اصل احتیاط به این معنی که در بهره‌گیری از هر توان طبیعی (آب، هوا، خاک، فضا و یا سایر منابع و امکانات و خدمات طبیعی) بر استفاده از نیمی از آن برنامه‌ریزی کنیم و بقیه را برای موارد اضطرار، خطاهای ناشی کمی دانش و اطلاعات و اشتباه در محاسبه و همچنین سایر کارکردهای طبیعی باقی گذاریم.

منابع و مآخذ:

۱. آقابخشی، حبیب‌اله و همکاران. (۱۳۸۲)، حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، مجموعه مقالات، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، جلد اول.
۲. امکچی، حمیده. (۱۳۸۳)، شهرهای میانی و نقش آن‌ها در چارچوب توسعه ملی، تهران چاپ اول، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی.
۳. باستیه ژان، درزبرنار. (۱۳۷۷)، شهر، ترجمه علی اشرفی، انتشارات دانشگاه هنر، ص ۲۹۶، تهران.
۴. جوان، جعفر. (۱۳۶۶)، جمعیت ایران و بستر جغرافیائی آن، مشهد: دانشگاه مشهد.
۵. دلال پورمحمدی، محمدرضا. (۱۳۷۹)، برنامه‌ریزی مسکن، انتشارات سمت، چاپ اول، صص ۱-۱۷۲.
۶. دلاور، علی. (۱۳۸۴)، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و علوم اجتماعی، انتشارات رشد، تهران.
۷. زنجانی، حبیب‌اله. (۱۳۷۰)، جمعیت و شهرنشینی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۸. سالنامه آماری کشور. (۱۳۸۴)، تهران، مرکز آمار ایران، دفتر انتشارات و اطلاع‌رسانی، ۱۳۹۴.
۹. سالنامه آماری کشور (۱۳۸۵)، تهران، مرکز آمار ایران، دفتر انتشارات و اطلاع‌رسانی، ۱۳۹۴.
۱۰. عابدین درکوش، سعید. (۱۳۸۱)، درآمدی بر اقتصاد شهری، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
۱۱. عظیمی، ناصر. (۱۳۸۱)، پویای شهرنشینی و مبانی نظام شهری و منطقه‌ای، نشر نیکا، مشهد.
۱۲. فرشادفر، عزت‌اله. (۱۳۸۴)، اصول و روش‌های آماری چندمتغیره، انتشارات طاقبستان، کرمانشاه، ص ۱۱۳.
۱۳. کلانتری، خلیل. (۱۳۸۷)، پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی اقتصادی، نشر فرهنگ صبا، تهران چاپ چهارم.
- ۱۴.
۱۵. محمود یپاتی، فرزین و محمد پورعمران، محمد. (۱۳۸۷)، سیاست‌های مدیریت زمین شهری، انتشارات رشیدی، چاپ اول.
۱۶. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۴)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج کلی استان ایلام.

۱۷. مؤمنی، منصور. (۱۳۸۶)، تحلیل‌های آماری با استفاده از نرم‌افزار SPSS، انتشارات کتاب نو، تهران، ص ۲۰۲.

18. Audefroy, Joël (1999) An Evaluation of Actions since 1992 to promote Sustainable Human Settlements in Developing Regions; Habitat International Coalition; México, D.F., México.
19. Chapter 7. Promoting Sustainable Human Settlement Development; internet catches document; Agenda 21; Rio Summit.
20. Damian, Catherine (1999) "Developing a Culture of Safety at the community level: Case Studies from The Philippines and Colombia; Adapted from Disasters and Development" (published in Development NGO Journal and with permission from CODE-NGO).
21. Harvey, David (1985). The urbanization of capital. Oxford, UK: Blackwell.
22. Harvey, David (1973) Social Justice and the City. London: Edward Arnold.
23. Hall, Peter (1966). The world cities. New York: McGraw-Hill.
24. Kasarda, John.D., Crenshaw, Edward.M., Third World Urbanization., Annual Review.Socio.1991. 17;467-501
25. MacDonald, Mary and Mata, Francisco (1999) "Issues and Perspectives on Human Settlements"; Earth Council; San José, Costa Rica.